

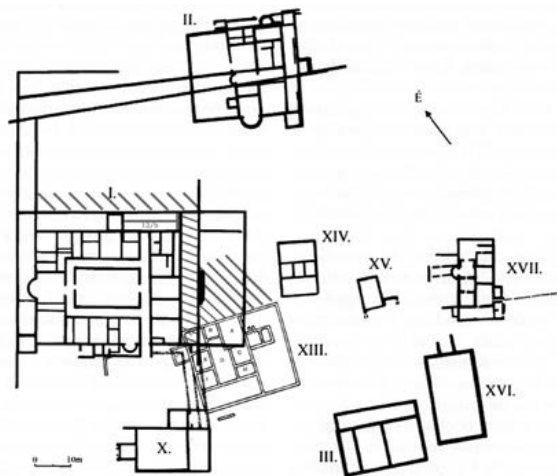
A GYERMEK DIONÜSZOSZT ÁBRÁZOLÓ FEKETE ALAPÚ BALÁCAI FALFESTMÉNY

A fekete alapú falfestmény¹ legnagyobb és legszebb darabjai – a többi úgynevezett korai, Rhé Gyula által az I. csoportba sorolt falfestménnyel együtt – a balácai villa I. épületében található 4-es számú folyosó *terrazzo*-padlója alatti feltöltési rétegből kerültek elő.² (1. kép) A feltárást követően a falfestmény részét képező kilenc nagyméretű töredékből Rhé Gyula összeállította az ülő pozícióban ábrázolt gyermekalakot a szőlőfürttel, és felismerte a falfestményhez tartozó sárga keretmotívumokat. Valamint a falfestménnyel kapcsolatban két maszkábrázolást is említ,³ amelyek közül csak az egyik tartozott valóban ehhez a kompozícióhoz.

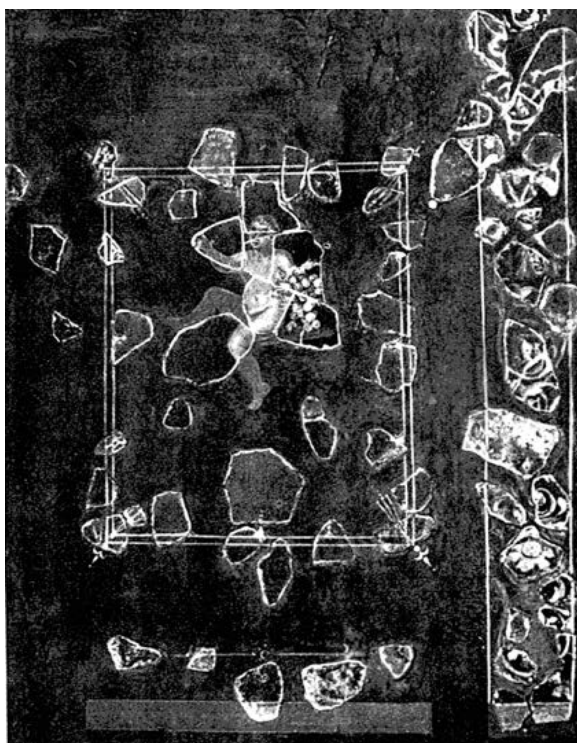
1 A jelen tanulmány a témában megírt doktori disszertáció részlete (Kirchhof A.: *Pannoniai villák falfestészete*. ELTE doktori disszertáció, Budapest, 2011. 172–179., 233–249. o.). A falfestményről korábban megjelent rövid cikkeim: *Válogatás a balácai római kori villagazdaság falfestményeiből*. Balácsa–Veszprém, 2001. 15–16., 24–25. o.; „Black-ground Wall-painting at Balácsa / Pannonia.” In Borhy László szerk.: *Plafond et vouîtes à l'époque antique. Actes du VIIIe Colloque international de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA)*, 15–19. mai 2001. Pytheas, Budapest–Veszprém, 363–365. o.

2 Rhé Gyula: „Római leletekről Balácsa pusztán”. *Archeológiai Értesítő*, 1907/27. 364. o.; uő: „A balácsai ásatások eredményei”. In Horng Károly szerk.: *Balácsa. Egyházmegyei Könyvnyomda*, Veszprém, 1912. 79., 82–83. o.

3 Rhé Gyula: „Római leletekről...” 365. o.; Rhé Gyula: „A balácsai ásatások...” 79. o., ill. i. t. 1. és 3. Az i. t. 3. képen ábrázolt maszk az ún. vörös ebédülő falfestményének keskenyebb mezőjét díszítette.

B. Thomas Edit és Bartha László a Rhé Gyula által összeállított szőlőfürtös figurát változtatás nélkül megtartotta és további, fekete alapú töredékekkel kiegészítve két nagyobb panelt rekonstruált egyszerű, fiktív díszítésű lábazattal és egy kandeláberrel (keskenyebb mezővel).⁴ (2–3. képek) Az egyik bemutatásra

került főmező szemmagasságában helyezték el a nagyobb gyermekalakot. A másik képmezőben egy kisebb, lebegő figurát jelenítettek meg. (3. kép) A lábazatig lenyúló, keskenyebb (kandeláberes) mezőben rendszertele-

4 B. Thomas Edit szerint a falfestménynek valójában nem volt lábazata a helyiség feltételezett funkciója miatt. (*Römische Villen in Pannonien*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 98–99. o., XL–XLV. t.; *Balácsa. Mozaik, freskó, stukkó*. Akadémiai Nyomda, 1964. XII–XIII., XL–XLV. t.)

nül, összefüggés nélkül helyezték el az egyes töredékeket.⁵ B. Thomas Edit érdeme, hogy felismerte, hogy a keretmotívum, a nagyobb alak, illetve a keskeny mezőt alkotó töredé-

kek zöme⁶ egy falfestményhez tartozik, azonban ez a rekonstrukció ma már több szempontból is átalakításra, újragondolásra szorul. Nem tartható továbbá B. Thomas Editnek az a dionüszoszi jelenet alapján alkotott elmélete sem, miszerint a falfestmény az 1. főépület 6. számú, *triclinium*ként meghatározott helyiségét díszítette volna.⁷ A kiállítás lebontását⁸ követően a töredékek a raktárba

5 B. Thomas Edit a falfestményhez kapcsolta a maszkot, a rókafejet, az oroszlánt, a virágot és a leopárdtöredéket. (*Römische Villen...* 99. o.).

6 A kandeláberes keskeny mező aljában elhelyezett fekete-sárga töredékek nem a fekete alapú falfestményt díszítették.

7 B. Thomas Edit: *Römische Villen...* 98–99. o.; uő: *Baláca. Mozaik, freskó, stukkó.* xii. t.

8 A rekonstrukció során az eredeti töredékeket gipszszel vették körül, és a múzeum falába annak kivésésével építették be. A módszerről Král Éva tudósít az ugyanabban a kiállításban szereplő sárga-lila falfestmény kapcsán („A Baláca-pusztai római villagazdaság főépületében található ún. sárga-lila szoba rekonstrukciójával kapcsolatos restaurátori kérdések / Mit der Rekonstruktion des »gelb-lila« Zimmers im Hauptgebäude des Gutshofs von Baláca zusammenhängende Restaurierungsfragen”). In *A kiemelésről a bemutatásig. Nemzetközi kollokvium a római kori falfestményekről, Veszprém,*

kerültek. A Palágyi Sylvia által 1976–1984 között, az 1. épület területén vezetett újabb ásatások nyomán még több ponton kerültek felszínre a kompozíciót díszítő töredékek,⁹ amelyekből a balácai villa kiállításán (1984 után) több töredéket be is mutattak.¹⁰ Ezt követően 2001-ben a Magyarországon megrendezett AIPMA-konferenciára a balácai villában a töredékek egy részéből, az új ásatások anyagának felhasználásával együtt, kisebb kiállítás készült, újabb rekonstrukciós javaslattal.¹¹

A falfestmény jellemzése és az új rekonstrukció elemzése

A 2001-ben Balácán megnyílt kiállításra a fekete alapú falfestmények töredékeiből összeállított rekonstrukciós javaslat módosult.¹²

A töredékek alapján a fekete alapú falfestmény egy monokrom helyiség díszítésére szolgált. A lábazatot feltehetően kisebb téglalapos felületekre osztották, amelyeken belül a főmezőkkel megegyező díszítésű, talán téglalaponként váltakozó keretmotívumok segítségével kisebb képmezőket alkottak. A lábazati képmezőkbe nagyobb, a zöld talajvonalon ülő alakokat festettek. Az egyik mezőben egy bal kezében fehérszőlő fürtjét tartó gyermekalak rekonstruálható, amelynek ábrázolásban a gyermek Dionüszosz alakja ismerhető fel. (4. kép) Jelenleg csak ennek az egy képmezőnek az ábrázolására van bizonyíték, de az analógiák alapján több me-

1999. május 17–18. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága, Budapest, 1999–2000. 151–167. o.). Nagy valószínűséggel ugyanezt a módszert alkalmazták a fekete alapú falfestmény rekonstrukciójának elkészítésénél is. A fekete alapú falfestmények leválasztása valószínűleg 1982–1983-ban történt meg. A leválasztásokról lásd K. Palágyi Sylvia: „A balácai kutatások története (1904–1976)”. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1984/17. 47. o.

9 Többek között például a xiii. épület északi előteréből, a 12/b. csatornázárnyból és az 1. épület északi fala előtti feltöltésből.

10 Kirchhof Anita–Cziráki Veronika: *Három balácai falfestmény restaurálása, összeállítása és kiállításban való bemutatása.* Kiállítási dokumentáció, Veszprém, 2001. 14. ábra.

11 *A Válogatás a balácai római kori villagazdaság falfestményeiről* című kiállítás nka-támogatással és az LDM Műtárgyvédelmi Osztályán dolgozó kollégák segítségével jött létre, áldozatos munkájukat ezúton is szeretném megköszönni. A kiállításról készült leiratban röviden szó esik a fekete alapú falfestményről is („Válogatás a balácai római kori...” 15–16., 24–25. o.). A fekete alapú falfestményről az AIPMA-konferenciára poszter készült, valamint egy rövidebb cikk is született a témában („Black-ground Wall-painting...” 363–365. o.).

12 Ezúton szeretném megköszönni Alix Barbet rekonstrukcióval kapcsolatos tanácsait és segítségét.

zöben hasonló, nagyobb méretű figura ábrázolását lehet sejteni. A Pompeii iv. stílushoz tartozó, a pompeii Meleagros házában (vi. 9. 2.), a 26. helyiség északi falán, sötét színű lábazon neredákat, valamint térdelő alakot ábrázoltak,¹³ a pompeii *palaestra* lábazon szintén álló alakot mutattak be,¹⁴ a stabiae-i Carmiano-villa lábazonának képmezőiben pedig álló, ülő, térdelő alakok váltakoztak,¹⁵ az egyik figura például a balácaival szinte teljesen megegyező pózban figyelhető meg. Szintén Stabiae-ból, a San Marco-villa 44. számú *atrium*ának lábazonán ugró kentaur mintáztak.¹⁶ A monokróm festést, felületkitöltést már a Pompeii ii. stílusban alkalmazták, és a Pompeii iv. stílusig használatban maradt.¹⁷ A fekete alapú, monokróm díszítésű falak az egyszínű vörössel együtt a Pompeii iv. stílusban nagy népszerűségnek örvendtek. A típus legjellemzőbb képviselőiként Pompeii-ben M. Fabius Rufus *oecus*át¹⁸ és az emeleten a kis fekete szobát, valamint Herculaneumban a „Szarvasok házá”¹⁹ lehet még említeni.

A balácai fekete alapú falfestmény új rekonstrukcióján a lábazon képmezőjét körülbelül másfél római láb magasságúra vagy attól valamivel nagyobbra lehet kiserkeszteni. Sok esetben a hasonló lineáris jellegű kompozíciók lábazonán a csíkok a padlóig futnak és nem képeznek zárt mezőt. A falfestmény lábazonának hasonló megoldása a rekonstrukción követhető. (5. kép) A lábazon figurális díszítésű képmezői alatt, a zöld talajvonal és a padló között ennél a falfestményénél is – a többi korai falfestményhez hasonlóan – a tíz-tizenöt centiméter magasságú ún. piszokcsíkot alkalmazhatták.

13 Alix Barbet: „Le quadrième style de Pompéi”. In *Peintures murales en Gaule – Actes des séminaires 1979*. Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines, Dijon, 1980. 68–69. o.: 4. ábra.

14 Uo. 69. o.: 5. ábra; Alix Barbet: *La peinture murale romaine (les styles décoratifs pompéiens)*. Picard, Paris, 2009. 198. o.: 139. ábra.

15 A jobb kezét hasonló módon, válgig felemelve tartja (Olga Elia: *Pittura di Stabia*. Banco di Napoli, 1957. xxxiv–xxxvi. t.

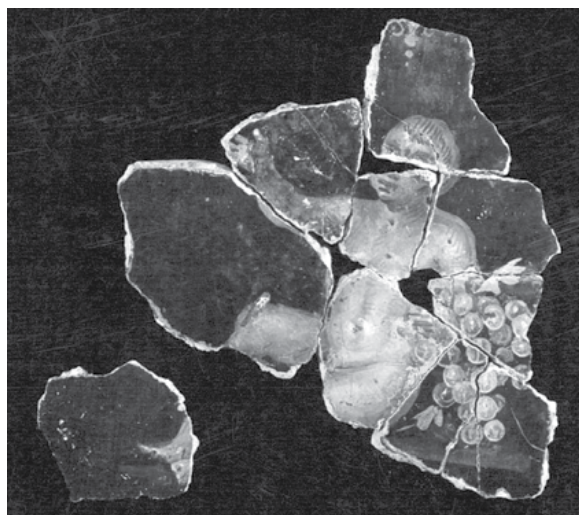
16 Alix Barbet: i. m. 190 o.: 130. ábra.

17 Karl Schefold: *Vergessenes Pompeji*. Francke, Bern, 1962. 128–132. o.; Alix Barbet: uo. 123–126. o.

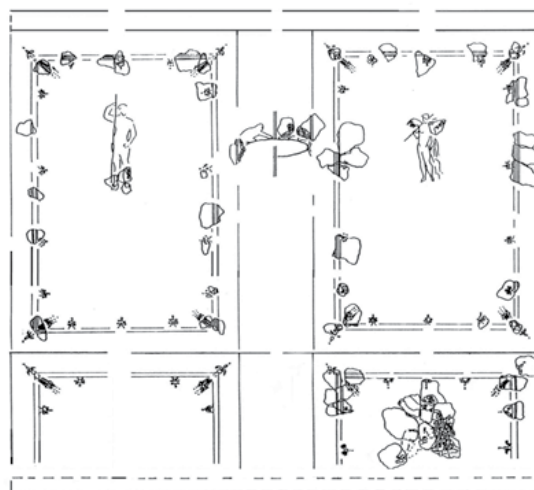
18 Roger Ling: *Roman Painting*. Cambridge University Press, 1991. 82. o.

19 Alfonso De Franciscis: *The Buried Cities – Pompeii & Herculaneum*. Crescent Books, London, 1978. 146–147. ábra.

A fekete alapú falfestmény főmezőjében szélesebb panelek váltakoztak keskenyebb, kandeláberes mezőkkel, amelyeket egy vékony, öt milliméteres fehér csíkkal választot-

tak el egymástól. A nagyobb panelekben két párhuzamosan futó, szintén öt milliméter vastag okkersárga csík alkotta a keretmotívumot,²⁰ amelyet a belső oldalán szakaszonként pontozettás vagy pontozetta nélküli csúcsos motívummal díszítettek.²¹ A keret-

motívum típusai paneleként változhatnak. A keretmotívumok sarkaiban szöget imitáló pötty fedezhető fel. A külső csík sarkaitól átlósan kifelé nyúló stilizált liliomot ábrá-

20 Tengelynél mért távolságuk 1,8–2–2,3 cm.

21 Magasságuk távolodó pöttyök nélkül 2,5–3–4 cm.

zoltak,²² ezzel ellentétesen pedig a belső csíktól befelé minden esetben három nyílserű,²³ pöttyözéssel meghosszabbított díszítőelem vehető ki.²⁴ (6. kép) A meglévő, de jelenleg nem kapcsolódó,²⁵ figurális részleteket mutató töredékek alapján csak sejthető, hogy a főmező nagyobb, egyszínű fekete paneljein belül szemmagasságban kisebb lebegő figurákat jelenítettek meg, többek között szárnyas alakot is. (7. kép)

A főmező nagyobb paneljai körülbelül 40–44,4 centiméteres (másfél római lábnyi) szélességűre kiserkeszthető, szintén fekete alapú, de gazdagon díszített képmezőkkel váltakoztak ritmikusan. Az egyes mezőkben – a kompozitkandeláberekhez²⁶ hasonlóan – eltérő színek kombinációkat és mintákat alkalmaztak. A keskeny mezők mintakincsében, általában az esernyőkandeláber tetején egymással szembefordított állatok találhatóak (8. kép), valamint a korszak jellegzetes virágábrázolása (9. kép), növényi díszítés (10–11. képek), színházi maszk (12. kép), illetve a volutaszerűen ívelődő növényzetből kikandikáló állatfejek fordulnak elő. Az egyes díszítőelemeket föl lehet lelteni a többi egykorú falfestmény anyagában is, például a tekeredő növényzetet az ún. sárga-lila²⁷ és vörös ebédlő²⁸ falfestményein, az esernyőkandelábert a sárga-lila falfestményen,²⁹ a maszkot pedig a vörös ebédlőnél.³⁰

Az ívelődő növényi mintával és állatfejekkel díszített töredékek segítségével kiser-

22 Hasonló sarokdíszítés Celeiából is ismert (Ljudmila Plesničar-Gec-Veljko Toman: *Antične freske v Sloveniji – The Roman Frescoes of Slovenia*. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1997–1998. I–II. köt. 260–261. o.)

23 Ennek hossza 9 cm.

24 Kirchhof Anita: „Black-grounded Wall-painting...” 363. o.: 3. ábra. Arra vonatkozóan, hogy vajon ezek a sarokmotívumok a lábazaton is ismétlődtek-e, nincs adatunk.

25 Az összeállításnak ebben a fázisában még nem találtunk kapcsolódó töredéket.

26 A kompozitkandeláber példáját lásd Alix Barbet: *La peinture murale en Gaule romaine*. Picard, Paris, 2008. 124–125. o.

27 Alix Barbet–Florence Monier–Rui Nunes Pedroso: *Mission en Hongrie. Centre d'Étude des Peintures Murales Romaines*. CNRS–ENS, Soissons, 2000. 38. ábra; K. Palágyi Sylvia: „Villa Romana und ihre Wandgemälde in Balácsa”. In Borhy László szerk.: i. m. 271. o.: 2. ábra; vö. Kirchhof: *Pannoniai villák...* 96–107., 100–120. képek.

28 Kirchhof Anita: „»Ab ovo ad mala« – The Decorative System and Reconstruction of the Red Dining Room at Balácsa”. *Balácsai Közlemények*, 2008/10. 100. o.: 3. ábra.

29 Barbet et. al.: i. m. 38. ábra; K. Palágyi Sylvia: i. m. 271. o.: 2. ábra; vö. Kirchhof: *Pannoniai villák...* uo.

30 Kirchhof Anita: „»Ab ovo ad mala«...” 109. o.: 22. ábra.

Ivana Šojat

PERSZEPHONÉ

Belépek az éjszakába
mely nedves, mint a folyosó
csalogató, akár a pusulás vagy a vég
engem mindig a penészre emlékeztet
a temetés utáni föld illatára
a völgyben kiásott régi sír
vagy még inkább a tópart szagára
a féktelen nimfák fürdőzése után
mint sűrű, sötét és ragacos máz a niši mezőn
amit épphogy megvilágít a hold sarlója
hátam mögött liheg valaki
senki vagy a sötétség
úgy vélem, mindegy
mert úgyis megragad, öl és fél,
másfél öl, félelem az elveszett szövetség fejtelten árnyaitól,
ami majd elmúlik,
amint hintek egy kis varázssót
a Sztüxbe
a halál ellen.

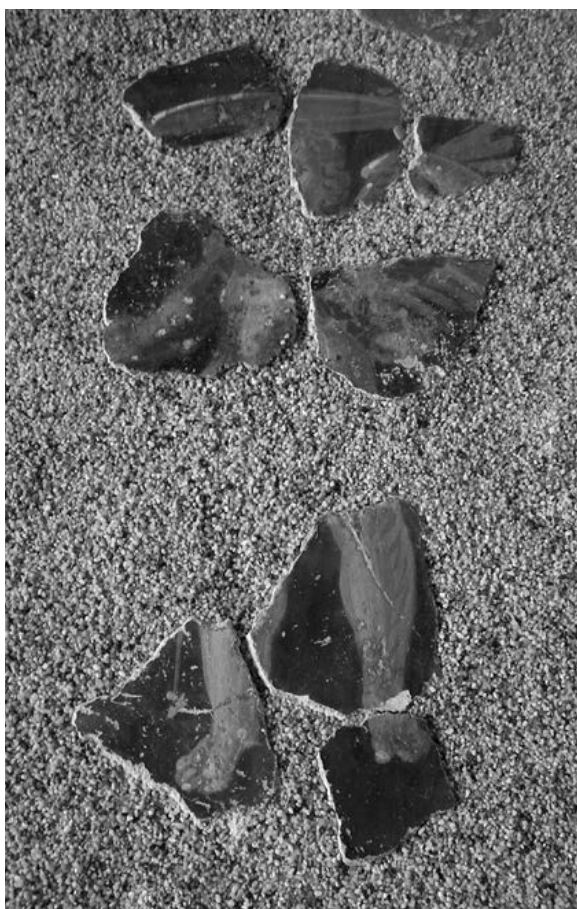
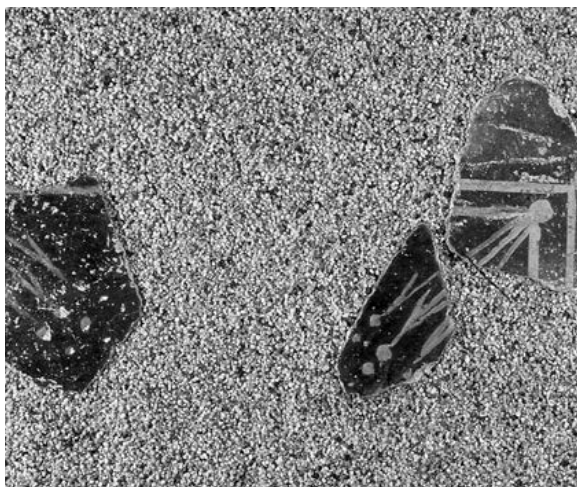
Úszom a szépségem alkonyában,
félrehúszom a sötétséget,
mint a vízmenti fűzfák sötét függönyét,
valaki várakozik rám
földi hozományomra
sorsom beteljesedésének szépségére, szerény kis halálomra.

Azért nem sietek.

FENYVESI Ottó fordítása

keszthető a keskenyebb mezők szimmetrikus elrendezésű mintája, amelyen a párba rendezett volutákat azok indái által közrefogott képmezők váltják. Az egyik képmező közepén, valószínűleg szemmagasságban ábrázolták a maszkot. A keskeny mező díszítése a vörös ebédlő szőlőindáiból készült, hasonló kompozíción tükröződik vissza.³¹ A vörös ebédlő keskenyebb mezőjének kompozit jellegű díszítése alapján a fekete falfestmény esetében is feltételezhető, hogy a keskeny mező alját a húsos levelű, akantuszra emlékeztető növényi motívumból indították (10. kép), de két töredék alapján a színes indák alul csomóra kötött változata is elképzelhető. A trieri Gilbertstraßen³² előkerült kandeláberrészen fehér alapon és levegősebb elrendezésben a fekete alapú falfestményhez hasonló volutajellegű motívum látható állatfejek nélkül, ezen kívül pedig esernyőkandelábert és azon egymásnak hátat fordító kecskéket ábrázoltak, a balácai sárga-lila falfestményhez hasonlóan. Szintén tekeredő motívumok váltakoznak esernyőmintával a kölni gertrudenstraßei,³³ valamint a kis *peristylumos* ház falfestményének kandeláberes mezőjében.³⁴ A balácai ábrázoláshoz legközelebb az i. sz. I. század második felére keltezett, soissons-i girlandból kiugró griffábrázolás áll, amelyet a főzóna nagyobb paneljének felső részében ábrázoltak.³⁵ A balácai díszítéshez nagyon hasonló, stukkó kivitelű kandeláberresztlet figyelhető meg még a herculaneumi ún. Suburbane fürdő *caldarium*-ában is.³⁶ Az állatfejet övező volutamotívumot mozaikokon is előszeretettel alkalmazták. A tunéziai Thuburbo Maius mozaikján pedig koszorúból ugranak elő a mellkasukkal együtt ábrázolt vadállatok.³⁷ A balácaihoz ugyancsak hasonló maszkábrázolást találunk még a narbonne-i keskenyebb mező perspek-

tivikus architektúrája között, azzal egy mezőben is.³⁸

Szintén a fekete alapú keskenyebb mezők díszítéséhez tartoztak a feltehetően esernyőkandeláberen ábrázolt, egymással szembe fordított leopárdok részletei. (8. kép) Jelenleg nem lehet eldönteni, hogy a töredékek egy

31 Uo. 100. o.: 3. ábra.

32 Renate Thomas: *Die Dekorationssysteme der römischen Wandmalerei von augusteischer bis in trajanische Zeit*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1995. 265–266. o.: 198–199. ábra.

33 Uo. 240. o.: 167. ábra.

34 Uo. 254. o.: 184. ábra.

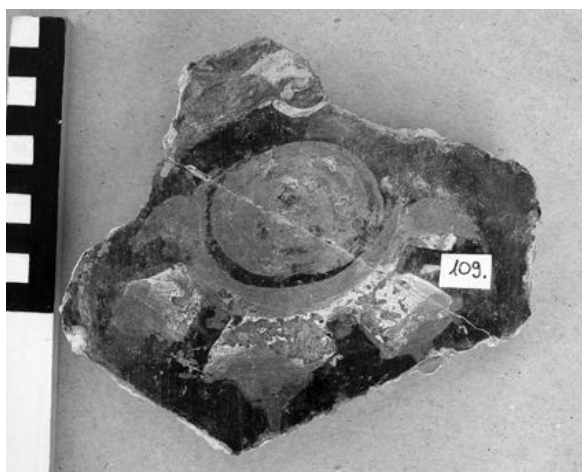
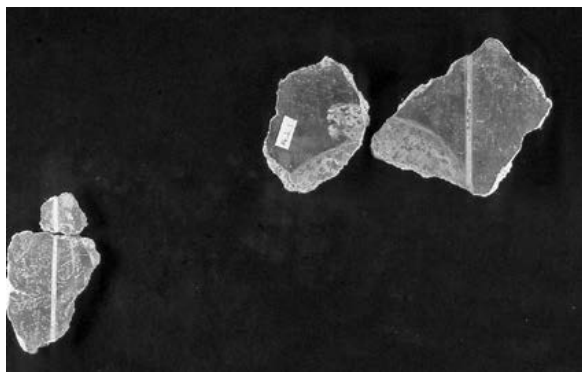
35 Alix Barbet: *La peinture murale...* 167–169. o.: 244–245., 247. ábra.

36 Harald Mielsch: *Römische Stuckreliefs*. Kerle, Heidelberg, 1975. 141–142. o., 53b k., 48. 1. t.

37 Georges Fradier: *Mosaïques romaines de Tunisie*. Cerès, Tunis, 1976. 102. o.

38 Alix Barbet: i. m. 117–120. o.: 158. ábra.

külön kandeláber részét képezték-e, vagy a vegyes mintakincsű kompozitkandeláber díszítéséhez tartoztak. A keskeny mezőkben megfestett, gazdag dekoráció legfelső, lezáró motívuma esernyőjellegű motívumú is lehetett, amelyre az ún. aquincumi festőlakás töredékei között találhatunk példát.³⁹

39 Leltári szám: Budapesti Történeti Múzeum – Aquincumi Múzeum (BTM AM), AMFGY 56.20.26. (Nagy Tibor: „Az aquincumi ún. festőlakás”. *Budapest Régiségei*, 1958/18. 172. o.: a bal alsó két töredék-ről van szó.)

A fekete alapú falfestmény középső (fő)zónájának felső lezárására, a stukkósávra és a felettük húzódó zónára vonatkozóan jelenleg nincs kapcsolódó töredékünk, ezért ezeknek a díszítése bizonytalan. Az oldalfalak mentén több ablaknyílás biztosíthatta a sötét háttérű (fekete alapfestésű) helyiség megvilágítását, amelyek meglétére utal a számos saroktöredék.

A lábázat magasságának számításánál a meglévő alak magasságát és a kandeláberes mező szélességét (44,4 cm) alapul véve lehet kalkulálni. Ugyanezt a méretet alkalmazták a vörös ebédlő falfestményének kiserkesztésénél is.⁴⁰

A vakolat szerkezete, a kifestés menete és a falfestményen alkalmazott színek

A fekete alapú falfestmény töredékeinek összeválogatásánál a vakolat szerkezete és hátoldala nyújtott segítséget. A falfestményt egy korábbi festett felület beékelésével és átvakolásával készítették el, ezért a teljesen sima hátoldalt az éknyomok pozitív kiemelkedései tagolják. A korábbi faldíszítés jelenleg nem ismert.⁴¹

A falfestmény vakolatának teljes vastagsága 1,8–2,6 cm között mozog. Pici szürke-barna kövecskékkel, kevés szerves anyaggal és sok mészdarabkával kevert alapozóvakolata (*arriccio*) egyrétegű, a simítóvakolata (*intonaco*) 2–5 milliméter vastag.

A falfestményt halvány rózsaszínnel alapozták, és az egész felületet több festékréteg felvitelével egyszínű feketére festették, majd fényesre polírozták. Erre a fekete, fényes alapozásra kerültek fel a díszítőmotívumok *fresco secco* vagy temperatechnikával.⁴² A fekete festéket koromból nyerték.⁴³

A lábázatot díszítő nagyobb alak kilenc

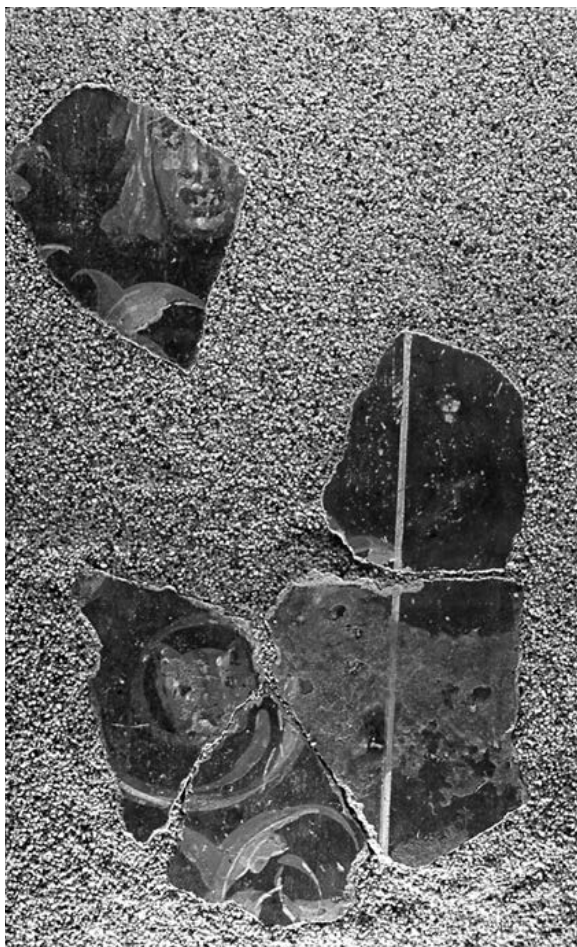
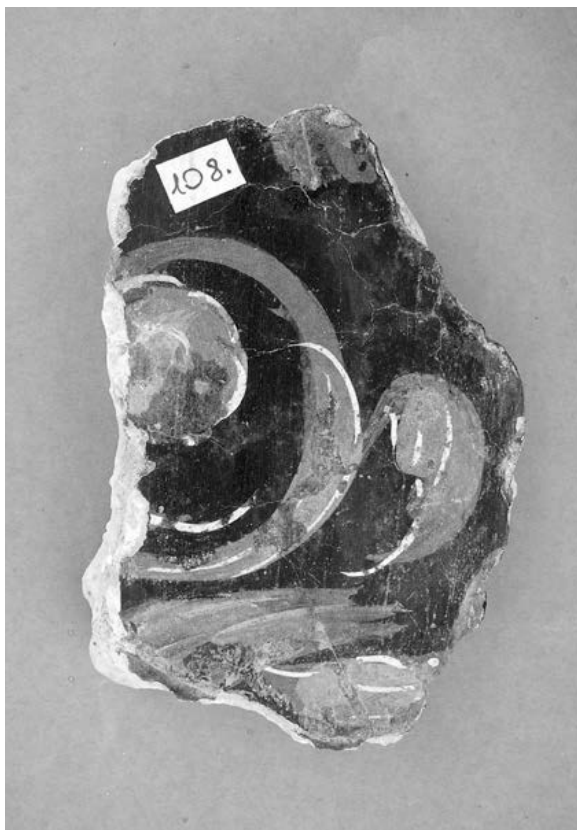
40 Kirchhof Anita: i. m. 63. o.

41 Két darab kétrétegű töredéssel rendelkezünk, az új ásátásokból (a leltározatlan LVII. számon), amelynek még nem történt meg a szétválasztása. Az alsó festésből csak nagyon kis fehér vakolatrészeket lehet kivenni.

42 Roger Ling: i. m. 204. o.

43 Gedeon Tihamér–Nemcsics Antal: „A Balatonfüred-temetői templom ásatásakor előkerült vakolat vizsgálata”. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1972/11. 180–182. o.

darabjának összetartozását már Rhé Gyula felismerte,⁴⁴ azonban pontatlanul, a festési-rány figyelembevétele nélkül állította össze azt. A rekonstrukciót B. Thomas Edit átvette, ugyanabban a formában építette be a kiállításba, és változtatás nélkül publikálta.⁴⁵ A töredékek felülvizsgálatát, újbóli összeállítását, alapfestés szerinti megfelelő beállítását és a töredék helyére történő beillesztését követően derült ki, hogy az eddig kapcsolódás nélkül az alak mellé helyezett, lábészleteket sejtető töredéken az alak jobb kezének és jobb lábának részletei láthatóak. (4. kép) A Rhé Gyula ásatásaiból származó falfestmények között felleltem egy, valószínűleg szintén ehhez a figurához tartozó, a lábfejek részletét ábrázoló töredéket is.⁴⁶ A jelenleg tizenegy darabból álló figura így teljesebb képet mutat. Az alakot zöld talajvonalon, ülő pózban ábrázolták. A lábfejek valamivel lejjebb nyúlhattak a talajvonal síkjától, mivel alattuk íves háromszögű formában, szintén zöld színnel árnyékszerű foltot vagy a talaj síkját próbálták érzékeltetni. Az alak jobb kezét felemeli, jobbra, felfelé néz. A stabiae-i analógia alapján az gondolható, hogy a jelenet a helyiség belső részén, a bejáratól nézve a bal oldal hátsó sarka közelében lehetett, és a bejárat felé nézett. A meztelenül ábrázolt alakot a vörös szín több árnyalatával festették meg. A haját, a szemöldököt, a száját, valamint az ujjak és a lábak kontúrját rózsaszínes alapon sötétebb csíkozással képezték ki. A fej és a váll rózsaszín körvonallal készült, sárgás sraffozással. A testen az árnyékban lévő részleteket sötétvörössel, esetenként barnával, a fény megcsillanását a hason, az ujjakon vagy a boka környékén pedig fehér-szürkésfehér színnel érzékeltették. Az alak a bal kezében élethűen ábrázolt fehérszőlő fürtjét tartja. A szőlőfürt kidolgozása aprólékos gondossággal ment végbe. A sárgásbarna színű szemeket fehér és szürke, helyenként megvastagított kontúrral és csíkozással varázsolták gömbszerűvé, amelyen a csúcscsillanás picit, fe-

44 Rhé Gyula: „A baláczai ásatások...” i. t. 5.

45 Edit B. Thomas: *Römische Villen...* xli. t.; uő: *Balácsa. Mozaik, freskó, stukkó.* xli. t.

46 LDM 55.250.322.

hér pöttyel jelezték.⁴⁷ Az alak azonosítása a szőlőfürt alapján egyértelműen Dionüszoszra, avagy Bacchusra utal. A figurát Rhé Gyula és utána Nagy Lajos is „szőlőfürtöt tartó lebegő gyermekalakként” írta le,⁴⁸ B. Thomas Edit említi elsőként „gyermek Dionüszoszként”, amely meghatározás helytállónak tűnik. A későbbi publikációk már B. Thomas Edit nyomán tárgyalják a falfestményt.⁴⁹

A lábazatot és a főmező nagyobb paneljait díszítő keretmotívum párhuzamos sárga csíkjai a száraz alapra történt festésnek köszönhetően pattogzóak. A feltehetően szemmagasságban elhelyezett lebegő figurák festésmódja, a részletek megjelenítése és színkezelése megegyezik a lábazat nagy alakján alkalmazott színekkel és fény-árnyékkal, ezért az egy falfestményhez való tartozásuk egyértelmű.

A gazdag ornamentikával díszített keskenyebb vagy kandeláberes mezők fehér keretét egy vékony, a felületről szintén erősen pattogzó festékű fehér csík alkotja. A keskenyebb mezők színkezelésével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy habár a kivitelezésük és a kompozíciójuk valószínűleg megegyezett vagy nagyon hasonló lehetett, a színválasztásuknál ügyeltek arra, hogy különbözzenek egymástól. A keskeny mezők töredékeinek színkezelése alapján az alábbi csoportokat lehet szétválasztani: 1. sárga-rózsaszín; 2. zöld-rózsaszín; 3. a rekonstrukciót adó kék-rózsaszín (10. és 12. képek); 4. kék-sárga-zöld (9. és 11. képek); valamint esetleg ide tartoznak még az új ásatásokból előkerült, húsos levelű növényvel díszített sárga-narancssárga színű kandeláberrészleteket mutató töredékek is.⁵⁰ A kompozíciókon belül okkerbarnás színnel árnyékolták őket, a fényt pedig a fehérrel képezték.

47 A balácai szőlőszemek (mind a fehérszőlő, mind a vörös szőlő) festésével megegyező kivitelezéssel készültek a nápolyi múzeumban őrzött, Pompeiiből származó falfestmény szőlőfürtjei. Mindössze a színhasználatban mutatkozik meg a különbség, a pompeii változaton ugyanis, a balácaitól eltérően, sárga és narancssárga színeket használtak (Annamaria Ciarallo: *Flora pompeiana antica*. Electa, Napoli, 2007. 6. o.)

48 Rhé Gyula: i. m. 79. o.

49 Wellner István: „A magyarországi római kori épületek belső díszítő művészete”. *Építés- és Építészettudomány*, 1970/2. 334. o.; Michel Frizot: „Les peintures murales romaines de Hongrie”. *Revue Archéologique*, 1981/2. 263. o.

50 LDM 84.2.2, 84.10.4, 84.1.10, 8.

A maszkon a legapróbb részletek kidolgozására is nagyon ügyeltek. A festéshez a vörös és a barna több árnyalatát használták fel. A csúcspontot fehérrel, az árnyékokat feketével érzékeltették, az álarc haját sárga színnel, helyenként szürkésfehér tincsekkel alakították ki. A maszkok színleírások jelképei is voltak, amelyek kapcsolódtak a falfestmény dionüszikus ábrázolásához.⁵¹

A szimmetrikus elrendezésű, volutás ívekben bemutatott, jelenleg ismert öt állatfej közül három leginkább nagymacskaféltre emlékeztet, az egyik erősen károsodott töredéken talán medvét(?) ábrázoltak, az ötödik fejnek pedig sajnos csak az állrészlete maradt meg, ezért az állat azonosítása nem lehetséges. Az állatok képmásait a sárga és a barna színek árnyalataiból alkották meg, a csúcspontot pedig fehérrel érzékeltették rajtuk. Az állatokból kizárólag a fejrész látható, amelyet finoman oldalra, a szemlélő felé fordítva festettek meg. Az enyhén bentről kifelé döntött fej és az oldaluk mentén húzó fehér keret alapján a töredékek rekonstrukcióban elfoglalt helyére is következtetni lehet. A kandeláberek szélességének kiszervezésénél az esernyőkandeláberek tetején párban ábrázolt állatok szélességét⁵² lehet alapul venni, hisz egy helyiségen belül a keskenyebb mezők méretei azonosak. A keskenyebb mezőkben szereplő állatfejes volutákat feltehetően – az esernyőkandeláberek tetején ábrázolt állatalakokhoz hasonlóan, ill. a kandeláberek alapul vett szélessége szerint – egymás mellett, párban mutatták be. A köztük csavarodó akantuszindák segítségével kisebb képmezőket alakítottak ki, amelyekben például a maszk is szerepelt, feltehetően szemmagasságban.

A fekete alapú falfestmény és a vörös ebédlő között motívumbeli és méretaránybeli azonoságokat lehet felfedezni. A fekete alapú falfestményt nagy valószínűséggel a vörös ebédlőhöz hasonlóan másfél római láb méret szerint szerkesztették ki. A két falfestmény kandelábere hasonlóan bokros-lombos

51 Jean-Claude Belfiore: *Larousse – A görög és római mitológia lexikona*. Saxum, Debrecen, 2008, 170. o.

52 Másfél római láb szélesség.

növényzetből indult ki,⁵³ a vörös ebédlnél szőlőinda, a fekete alapú falfestményenél pedig inkább akantuszinda tekeredik (az akantuszvirág színeivel) és alkot kisebb képmezőket. Mindkét falfestmény kandeláberében jelen van a maszkábrázolás is. A különbözőségek közt lehet említeni, hogy hiányzik a – többi korai falfestmény lábazatán megszőkott – vízparti jelenet a vízimadarakkal és sásokkal, továbbá a lábazatot valószínűleg nem egy hosszú, egybefüggő képszalagként ábrázolták, hanem tagolták azt. A többi korai falfestményel ellentétben a fekete alapú falfestmény egy korábbi falfestmény átfestése nyomán készült. A monokróm festés és a főmezők nagy egyszínű paneljainak váltakozása a gazdagon díszített keskenyebb mezőkkel a korszak falfestészetének jellemzője.

Összegzés

A fekete alapú falfestményre a fekete, monokróm festés, valamint a lineáris jellegű keretmotívum alkalmazása jellemző (a lábazon és a főmezőben), amelyek egyszerűségükkel a falfestményen bemutatott élethű és részletgazdag figurális ábrázolásokat hangsúlyozták. A lábazon feltehetően nagyobb, Dionüszoszhoz köthető alakok foglaltak helyet, a főmezők szemmagasságában pedig kisebb, lebegő, mitológiai(?) vagy dionüszikus figurákat mutattak be. A nagyobb paneleket fő színeiket tekintve különböző, gazdag ornamentikájú kompozitkandeláberek választották el egymástól. A falfestmény különlegessége még, hogy a többi, korai balácai falfestménytől eltérően egy korábbi helyiség átfestése és egy korábbi falfestmény felülfestése nyomán jött létre. Ez azonban nem zárja ki az egyidejű keletkezést. A monokróm és bikróm falak, a díszes és egyszerű keretmotívumok egy időben is létezhetek egymás mellett.⁵⁴

A fekete alapú falfestmény keletzése szempontjából az i. sz. II. század második felére

53 A fekete falfestmény esetében többféle lehetőség adódik a keskenyebb (kandeláber)mező aljának lezárására, de a soklevelű bokor ábrázolásához ismerünk töredékeket.

54 Roger Ling: i. m. 82. és 137. o.

Géczi János

BALÁCA

Van, amikor a falképen is esik az eső,
és a zivatarban sárgulnak a citromok.
Én látom a freskó festékébe kevert
tojásfehérjét és a tojássárgát,
ahogyan a gránátalma gyümölcsét
együttesen megjelenítik.
A példázat az, miképpen lehet
az egymásra torlódott pillanatban
a múltat és a jelent kettéválasztani.

Érzékenyítettek vagyunk a mulandóságra
s a költeményekre, amelyeket használni
a köznapokban nem érdemes.
Az igaz történet úgy létezik,
ahogyan históriaként elregélik.
Van, ami nincs.

Olykor az ember azt gondolja,
saját maga által megtudható ez-az
a mindig más kiterjedésű kontinensről.
A földrészről, amelyből egy villagazdaságnyi maradt

keltezhető pusztulás (a markomann háborúk)⁵⁵ és az I. számú épület megépítése (i. sz. II. sz. vége–III. sz. eleje)⁵⁶ terminus ante quemként szerepel. Tehát a régészeti adatok eredményei alapján ki lehet jelenteni, hogy a fekete alapú falfestmény az i. sz. II. század második felénél korábbra keltezhető. A fekete falfestmény datálásához az azonos rétegből származó többi, hasonló kivitelű korai balácai falfestmény (a sárga-lila,⁵⁷ a vörös-fekete)⁵⁸

55 Péter Kovács: *A History of Pannonia During the Principate*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2014. (Antiquitas i; 65.) 113–174. o.

56 K. Palágyi Sylvia: i. m.

57 Kirchhof Anita: *Pannoniai villák...* 96–107. o.

58 Kirchhof A.: „Lábazatot díszítő falfestmény-rekonstrukció Balácáról”. *Balácai Közlemények*, 2004/8. 224–227. o.; uő: „Újabb adatok a balácai ún. vörös-fekete szoba rekonstrukciójához”. *Balácai Közlemények*, 2005/9. 60–63. o.; uő: „How Was the So-called Red-black Wall-painting at Baláca/Pannonia made?” In Carmen Guiral Pelegrin szerk.: *Circulación de temas y sistemas decorativos en la pintura mural antigua. Actas del IX. Congreso Internacional de la Asociación Internacional para la Peinture Murale Antique (AIPMA), Zaragoza–Calatayud, 21–25. setiembre 2004*. Gobierno de Aragón,

az olajnövény sárga özönében.
Amely a dombok hullámai közül tolul fel,
térdmagasságba.
Szó szerint annyi marad pusztán a világrészből,
amennyire vissza tud emlékezni a kozmosz.
Amennyi a romban furcsa és a repcevirágtól szagos.
Ami a pince bortartályában az üreg.

Ez a lelet Atlantisz utolsó lakóinak levele,
amely a katasztrófa leírását
és azon kevesek sorsának
a bemutatását tartalmazza,
akiknek sikerült épségben megmenekülniük,
majd sorsuk kiteljesülésével meghalniuk.
Üzenet a feledés működéséről.

De mi van, ha ez a föld színén
elővillanó Atlantisz
egy antik, léhűtő félisten tréfája?
Nem az-e ez a történet,
amely Platón időtlenné vált,
végtelenné alakított párbeszéde?

A filozófia mindenkor rászorul kiegészítésre,
a bölcs nem szíveli a maradványokat,
iszonyodik magából attól,
ami benne a csodás elem.

és a vörös ebédlő)⁵⁹ nyújthat még segítséget.
Az említett korai falfestményeket festési stílusuk alapján az i. sz. I–II. század fordulójára lehet tenni.

A tárgyalt falfestmény az említett korai falfestményekkel egy időben pusztult el és került az 1. épület alatti feltöltésbe/planírozásba. Ezek a falfestmények nagy valószínűséggel – az adott időszakban, egészen az általuk díszített épület elpusztulásáig – egy időben díszítették a különböző helyiségeket. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a fekete alapú falfestmény valamivel később készült, mint a többi említett korai falfestmény, mivel egy korábbi dekoráció átfestése, felülfestése, megújítása nyomán jött létre. A fe-

lete alapú falfestmény képi programjához jól illeszkedik a szintén azonos régészeti kontextusból származó ún. szüretjelenetes menynyezet⁶⁰ dionüszikusz *thiaszoszt* ábrázoló kompozíciója, amely az i. sz. II. század első felére-közepére⁶¹ keltezhető. Elképzelhető, hogy a két festett felület (a fekete alapú oldalfal és a szüretes mennyezet) azonos helyiséget díszített és ugyanabban az időszakban keletkezett, de valamivel később, mint a korai falfestmények. Nagy valószínűséggel még az i. sz. II. század első felének folyamán készültek, és a XIII. épület többletől eltérő méretű, északnyugati, „A”-val jelzett helyiségét díszíthették (1. kép), amely a méretét és kialakítását tekintve nem illeszkedik a XIII. épület középső folyosós helyiségeinek sorába, talán épp egy későbbi átalakítás eredményének következtében.

Mint már említettem, a korai és a fekete alapú falfestmények közötti egyezőségek és különbségek alapján azt sem lehet elvetni, hogy azonos időben készültek, de nem zárható ki a fekete alapú falfestmény későbbi keletkezése sem. A magam részéről az utóbbi változatot tartom valószínűbbnek, és úgy gondolom, a korai falfestmények az első (XIII. számú)⁶² balácai kőépület létesítése során készülhettek, amelynek imént említett „A” helyiségét valami oknál fogva később talán kibővítették és feketére festették át. A fekete alapú falfestmény a többi korai (vörös ebédlős, vörös-fekete, sárga-lila) falfestménytől eltérő, nagyobb figurális jelenete alapján fontosabb funkciójú helyiségre utal, amely talán téli *triclinium*ként üzemelt.⁶³

60 Kirchhof Anita: „A balácai szüret-jelenetes falfestmény rekonstrukciós problémái”. *Balácai Közlemények*, 2002/7. 173–198. o.

61 Uo. 186. o.

62 A XIII. épület datálásához lásd Sylvia Palágyi: „Schwerpunkte der neuen Ausgrabungen im Gutshof von Balácsa”. *Balácai Közlemények*, 1994/3. 12. o.; vö. Sylvia Palágyi: „Balácsa als repräsentative Großvilla in Pannonien”. In Gerda von Bülow-Heinrich Zabehlicky szerk.: *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2011. 252., 254. o. A keltezését segíti még az épület alatt feltárt, korábbi időszakra tehető, földbe mélyített házak leleteinek kiértékelése (Csirke Orsolya: „Erdgetieftes Häuser in Balácsa”. *Balácai Közlemények*, 2005/9. 25–51. o.) és a villa területén előkerült kora római *cingulum*veretek (Mráv Zsolt: „Egy Flavius-kori katonai öv veretei Balácsáról”. *Balácai Közlemények*, 2008/10. 21–23. o.).

63 Marcus Vitruvius Pollio leírása alapján (*De architectura libri decem*, VI/4.). Esetleg az épület átépítése, megnagyobbítása során vette át a korábbi *triclinium* szerepét.

Departamento de Política Territorial, Justicia e Interior, 2007. 497–499. o.; uő: *Pannoniai villák...* 158–171. o.
59 Kirchhof: „»Ab ovo ad mala«...” 72–77. o.